

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)
Освітній рівень

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО СТИЛЮ
МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія
Шифр і назва спеціальності

Шифр _____
номер ІНП

Виконала: студентка 2 курсу, група ППм – 22-1 _____ Жанна КУР'ЯТА
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник кандидат педагогічних наук, доцент _____ Оксана ВАРГАТА
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

_____ Таїсія КОМАР
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

_____ 2023 р.

Хмельницький, 2023

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Психологічні механізми розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти».

Здобувач Жанна КУР'ЯТА

Керівник Оксана ВАРГАТА

Кваліфікаційна робота включає 72 сторінки, 6 рисунків, перелік джерел посилення складає 86 найменувань.

Ключові слова: «критичність», «критичне мислення», «критичний стиль мислення», «розвиток критичного стилю мислення», «психологічні механізми розвитку критичного стилю мислення», «структура критичного стилю мислення», «психологічні чинники розвитку критичного стилю мислення», «технологія розвитку критичного стилю мислення».

Об'єкт дослідження: розвиток критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Предмет дослідження: психологічні механізми розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

За результатами дослідження: проаналізовано наукові підходи розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти; визначено психологічні механізми, структуру та чинники розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти; здійснено емпіричне вивчення психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти; розроблено технологію розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Одержані результати та матеріали дослідження можуть бути використані у практичній роботі педагогів закладів освіти.

Дипломник _____ Жанна КУР'ЯТА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ.....	9
1.1 Наукові підходи розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.....	9
1.2 Психологічні механізми та структура розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти	19
1.3 Психологічні чинники розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.....	26
Висновки до розділу.....	35
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ	36
2.1 Показники оцінювання психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.....	36
2.2 Методика вивчення психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.....	43
2.3 Технологія розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.....	56
Висновки до розділу.....	60
ВИСНОВКИ	61
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	63

ВСТУП

Соціально-економічні зміни ставлять перед педагогами закладів освіти високі вимоги, що призводять до переорієнтації їх стилю мислення. Сучасним педагогам доводиться не лише аналізувати та використовувати власний професійний досвід, але й організувати освітній процес, що відповідав би сучасним реаліям та запитам, застосовуючи при цього критичний стиль мислення. За цих умов критичний стиль мислення є важливою навичкою «soft skills» та одним із інструментів формування соціально-психологічної компетентності педагогів закладів освіти. Саме такий стиль мислення передбачає наявність певних умінь, а саме: швидкої адаптації до змінних умов, знаходження різних шляхів розв'язання завдань, що виникають у нестандартних ситуаціях, самовдосконалення на основі самонавчання, самовиховання та саморозвитку.

Актуальність теми дослідження зумовлена становленням інформаційно-демократичного суспільства, якому притаманний критичний стиль мислення, що сприятиме конкурентоспроможності фахівців у сфері освіти. Невід'ємним аспектом у даному контексті є підготовка новітніх педагогів, які володіють навичками критичного мислення, що дасть їм можливість приймати альтернативні рішення у професійній діяльності на основі аргументів та фактів. Критично мислячий педагог здатний чітко сформулювати свою думку, критично аналізувати, систематизувати, узагальнювати та об'єктивно оцінювати інформацію, виокремлюючи при цьому головне. Враховуючи актуальність означеної проблеми розвиток критичного стилю мислення педагогів закладів освіти є комплексним, цілеспрямованим процесом удосконалення навичок критичного мислення, що базується на саморефлексії та реалізується шляхом взаємозв'язку між «head skills» та «soft skills». На цій основі важливо вивчити психологічні механізми, структуру, чинники розвитку критичного мислення педагогів закладів освіти та розробити технологію його розвитку.

Теоретичні основи розвитку критичного стилю мислення описували: Дж. Андерсон, М. Астаф'єва, І. Баранова, І. Бех, Н. Біб'єк, В. Біблер, В. Білоусова, А. Біссел, Б. Блум, А. Бойко, Дж. Брунер, С. Брукфілд, Л. Ващенко, Т. Воропай, Н. Вукіна, Дж. Гілфорд, О. Горецька, І. Горохова, Р. Джонсон, В. Индраесієне, Б. Зейгарник, Г. Єрко, М. Кларін, Д. Клустер, С. Король, Н. Козаченко, В. Кремень, А. Кроуфорд, К. Ку, К. Ларссон, Г. Липкіна, М. Ліпман, П. Лемонс, І. Лернер, Ю. Луцюк, О. Ляшенко, Т. Магдич, Н. Максименко, О. Матюшкін, С. Метьюз, С. Міллер, Д. Надлер, Т. Олійник, М. Оліяр, В. Петренко, А. Плуґіна, Є. Полат, О. Пометун, В. Прошкін, С. Радченко, Л. Рибак, Д. Рійз, В. Савельєв, С. Сисоєва, В. Семиченко, І. Сущенко, М. Скаткін, С. Терещук, С. Терно, О. Тягло, П. Фасьоне, П. Фрейре, Н. Харченко, Д. Халперн, А. Химинець, Б. Хембі, Н. Цьома, О. Чуба, О. Швець, Г. Юрчак, Л. Ямщикова та ін.

Теоретичне вивчення наявної ситуації, свідчить про те, що саме розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти приділена недостатня увага. На сьогодні залишається актуальним розвивати критичний стиль мислення, що дасть педагогам можливість адекватно оцінювати інформацію та формувати стратегію вирішення проблем у професійній діяльності, що і зумовило вибір теми дослідження: **«Психологічні механізми розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти»**

Об'єкт дослідження: розвиток критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Предмет дослідження: психологічні механізми розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Мета дослідження: здійснити теоретичне й емпіричне вивчення психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти та розробити технологію розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.
2. Визначити психологічні механізми, структуру та чинники розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.
3. Здійснити емпіричне вивчення психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.
4. Розробити технологію розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Гіпотеза дослідження: продуктивності розвитку критичного стилю мислення сприятиме ряд чинників, а саме: врахування психологічних механізмів, структури, чинників розвитку критичного стилю мислення та впровадження технології розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Методи дослідження:

- *теоретичні:* аналіз та узагальнення наукової літератури для визначення стану проблеми розвитку критичного стилю мислення;
- *емпіричні:* опитувальники та методики з метою вивчення психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці технології розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти. Матеріали дослідження можуть бути використані у практичній роботі психологів, соціальних педагогів та педагогів закладів освіти.

Експериментальна база дослідження: Липненський ліцей Любарської селищної ради Житомирської області.

Апробація результатів дослідження: представлено автором у всеукраїнських та закордонних науково-практичних публікаціях.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

1.1. Наукові підходи розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти

Критичний стиль мислення багатьма ученими розглядається як ключове поняття новітньої освітньої парадигми. Науковці зазначають, що причина затребуваності такого стилю мислення обумовлена особливостями та вимогами сучасного суспільства, яке все більш стає інформаційним та знаходиться в умовах постійних змін. Сьогодні не виникає сумніву в тому, що інформаційна трансформація передбачає вдосконалення не лише техніки та технологій, але й самої особистості, передусім її стилю мислення [47].

Р. Пауль прогнозує, що головним капіталом в недалекому майбутньому буде вже не сама інформація, а її ефективний виробник, який здатний не просто обробляти інформацію, але й контролювати процеси її вироблення [84; 85].

З огляду на актуальність означеної проблеми саме навички критичного мислення стануть запорукою успіху педагогів закладів освіти в сучасних умовах їх професійної діяльності.

Адже професії соціономічного типу вимагають від фахівців загостреного почуття нового, здатності до відповідальності та самостійності дій у швидко змінюваних ситуаціях. У педагогічній діяльності цього неможливо досягти лише фаховою компетентністю (сукупністю знань, умінь та навичок). Сучасні педагоги мають мати спеціальні уміння, що проявляються здатністю самостійно визначати проблему та знаходити шляхи її розв'язання, що й визначається як критичний стиль мислення.

Критичний стиль мислення педагогів характеризується самостійністю та відповідальністю дій, а також прагненням до саморозвитку й самовдосконалення у професійній та особистісній сферах.

Одним із засновників «теорії критичного мислення» є М. Ліпман. Науковець запропонував розглядати відповідний стиль мислення як процес самостійного та відповідального прийняття рішень на основі відповідних критеріїв та їх змісту, що піддаються самокорекції [26; 83].

Критичний стиль мислення, на думку автора, складається з певної сукупності спеціальних навичок:

- навички роботи з інформацією: обґрунтування конкретного судження, розкриття альтернатив та можливостей, продуктивність формування та сприйняття ідей;

- диспозицій: переконання у необхідності методу самокорекції, зосередження на процедурі дослідження та врахування точок зору інших; готовність бути критичним не тільки до інших, але й до самого себе [26; 83].

Процес критичного стилю мислення проходить чотири етапи:

- перший етап - критика практики інших;
- другий етап - самокритика;
- третій етап - корекція власної практики;
- четвертий етап - самокорекція.

М. Ліпман розглядає сутність критичного стилю мислення як «критеріальні» та «парадигматичні» засади наукової культури. Дослідник фактично ототожнює критерії критичного стилю мислення з критеріями наукового стилю мислення, при чому, критична настанова розглядається як невід'ємна складова саме наукового методу [26; 83].

З позиції М. Ліпмана, критичний стиль мислення розуміється як науковий. Автор наголошує на тому, що наукове мислення не може бути некритичним, але й, в свою чергу, критичне мислення може не постійно бути суто науковим [26; 83].

Науковцями запропоновано дещо інший підхід до критичного стилю мислення. На їх думку, критичний стиль мислення відбувається, коли нові ідеї перевіряються, оцінюються, розвиваються та застосовуються.

Ознаками критичного стилю мислення визначають:

- критичне мислення являється самостійним типом мисленням;
- інформація виступає проміжним пунктом критичного мислення;
- критичне мислення розпочинається з формулювання запитань та з'ясування проблем, які необхідно розв'язати;
- критичне мислення прагне до переконливої аргументації та з'ясування фактів;
- критичне мислення являється соціальним (тобто будь-яка думка перевіряється та оцінюється, коли нею діляться з іншими) [47].

В даній концепції більше уваги приділено етапам роботи з інформацією, а саме: аналізу, формулюванню запитань, аргументації, обговоренню результату дослідження.

Р. Пауль вважає, що критичний стиль мислення можна визначати різними шляхами, що не суперечать один одному. Автор запропонував наступне визначення критичного мислення - це мислення про мислення, коли особистість розмірковує з метою вдосконалити своє мислення, наголошуючи на вирішальному значенні двох моментів:

- по-перше, критичне мислення тягне за собою самовдосконалення;
- по-друге, опирається на використання стандартів коректної оцінки мисленнєвого процесу [84; 85].

З даної позиції критичний стиль мислення - це самовдосконалення мислення на підставі певних стандартів. Автор наголошує на важливості соціального аспекту критичного стилю мислення та виділяє такі його виміри:

- риси досконалої думки;
- елементи думки;
- сфера думки [84; 85].

Д. Халперн надала своє тлумачення поняттю «критичне мислення». Дослідниця пропонує лаконічне визначення даного поняття, а саме: «Критичне мислення - це використання когнітивних технік чи стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного кінцевого результату» [61; 82].

Характеристиками критичного стилю мислення науковець визначає:

- контрольованість, обґрунтованість та цілеспрямованість;
- розв'язання задач та формулювання висновків;
- ймовірна оцінка та ухвалення рішень [61; 82].

Когнітивними техніками критичного стилю мислення виокреслюють:

- запам'ятовування, зв'язок між мисленням та мовою;
- логічні розмірковування;
- аналіз аргументації та перевірка гіпотез;
- розуміння законів ймовірності та ухвалення рішень;
- навички розв'язування задач та творче мислення [61;82].

Набір основних навичок критичного стилю мислення включає в себе:

- спостережливість;
- здатність до інтерпретації;
- здатність до аналізу;
- виведення заключень;
- здатність давати оцінки;
- уміння обґрунтувати свою точку зору;
- зосередженість на вивченні інформації;
- прагнення до логічної упорядкованості;
- чіткість критеріїв;
- допитливість та зацікавленість;
- відкритість для різних сторін;
- здатність мислити систематично;
- аналітичні навички;
- впевненість у собі;
- критичність.

Найчастіше під критичним стилем мислення розуміють процес оцінки правдивості, точності або ж цінності чогось, здатність виявляти та знаходити причини, помічати та осмислювати сутність альтернативних точок зору, сприймати ситуацію цілісно, формувати та своєчасно змінювати власні погляди [47].

Д. Халперн підкреслює, що освіта у перспективі повинна формувати у суб'єктів здатність до швидкого орієнтування у стрімкому великому об'ємі інформації та знаходити потрібне, адже існуюча система освіти перебуває у стані затяжної кризи, а її традиційна організація не забезпечує суб'єктам у майбутньому досягнення життєвого або соціального успіху. Одночасно зростання інтересу до мисленнєвих процесів призвело до розвитку когнітивних наук, що визначили перспективний напрямок в психології та педагогіці, що включає проблему вдосконалення критичного стилю мислення. Саме критичне мислення забезпечить формування вміння осмислювати та застосовувати отриману інформацію [61; 82].

Ч.-К. Ченг визначив структуру критичного мислення та виділив наступні його компоненти:

- пізнавальні навички;
- мотиваційні диспозиції (певні норми, приписи);
- поведінкові звички;
- ідеологічні переконання.

Основними проявами критичного стилю мислення, на думку автора, є пошук істини та розуміння різноманітності [81].

Ключова роль такого типу мислення приділена усвідомленню всіх кроків роботи над проблемою, що проявляється в наступному:

- розумінні характеру градації або підпорядкованості зв'язків між знаннями;
- розрізненні несуттєвих та суттєвих зв'язків;
- розумінні механізму формування та прояву цих зв'язків;
- розумінні обґрунтованості засвоєних знань;

- розумінні способів отримання знань;
- засвоєнні способів та сфери застосування знань;
- розумінні принципів цих способів застосування [81].

Усвідомленість критичного мислення виявляється в наступному:

- інтерпретації знань (зміні порядку викладу при збереженні зв'язків між окремими його частинами, трансформації викладу в залежності від його мети, виокремленні конкретної частини цілісного знання для відповіді на певні запитання;

- групуванні та систематизації знань (приведенні в систему визначених фактів, встановленні зв'язків між ними та формулюванні висновків);

- самостійному застосуванні знань в стандартних або нестандартних ситуаціях [47].

Усвідомленість критичного мислення характеризується не лише вірним розв'язанням задачі, але й вмінням адекватно пояснити свої дії. Отже, при правильному розв'язанні є адекватне пояснення, це означає, що сформована дія є свідомою та ефективною. В іншому випадку, якщо адекватне пояснення відсутнє, то дія є несвідомою [47].

Розглядаючи проблему критичного мислення С. Максименко чітко визначив основні його ознаки такі, як:

- здатність об'єктивно оцінювати позитивні та негативні сторони не лише явища чи факту, а й виявляти цінне та помилкове в них;

- ретельно перевіряти прийняті рішення та зважувати всі аргументи «за»/»проти» незалежно від думок інших [29].

Ключовим моментом є оцінювання, оскільки саме оцінка здійснюється відповідно до критеріїв. Тобто, критичний стиль мислення передбачає оцінку, а оцінка передбачає співвідношення реальності з певним стандартом та визначення рівня відповідності реальності. У наслідок такої оцінки розробляється чіткий план дій [29].

З визначеного критичність можна розглядати як здатність до самоорганізації мислення.

Н. Козаченко визначає психолого-педагогічний, логіко-методологічний та науковий підходи до проблеми критичного мислення. Психолого-педагогічний підхід містить рефлексивно-герменевтичну компоненту. Метою даної компоненти з позиції дослідниці є інтерпретації та оцінки інформації й досвіду з урахуванням рефлексивних установок та здібностей, що приводять до усвідомлених переконань і дій [20].

У контексті нашого дослідження важливо звернутися до праць Н. Харченко. Характерними ознаками критичного мислення як особливого виду розумової діяльності автором визначено:

- розробка стратегій прийняття рішень для розв'язку завдань та проблемних ситуацій на основі здобутої та опрацьованої інформації;
- здійснення рефлексивних дій стосовно будь-якого об'єкта або явища, у тому числі до власного стилю мислення;
- зважений аналіз різних думок та поглядів, виявлення власної позиції і об'єктивне оцінювання результатів своєї діяльності та діяльності інших [62; 63].

Критичне мислення визначається як «метамислення», тобто мислення вищого рівня. З огляду на дану позицію, критичне мислення є інтелектуальним усвідомленим контролем за виконанням інтелектуальної діяльності. Г. Балута розглядає критичне мислення як мислення «вищого рівня» [3].

Узагальнюючи результати теоретичного дослідження важливо проаналізувати праці С. Терно, який підкреслює, що критичне мислення необхідно розглядати як таке, що є складовою загальної структури мислення в процесі пізнання та виступає мисленням вищого порядку. Структура мислення з позиції дослідника виглядає наступним чином: загальне мислення, предметне мислення та критичне мислення. Автор здійснює характеристику всіх рівнів структури мислення:

- загальне мислення (загальний процес обробки інформації);

- предметне мислення (процес обробки інформації з конкретного предмета із застосуванням методів наукового дослідження, збагачений методологічними та предметними знаннями);

- критичне мислення (процес контролю за перебігом загального й предметного мислення та їх вдосконалення).

С. Терно виділив основні положення теорії розвитку критичного мислення [56].

- властивості: (усвідомленість, обґрунтованість, цілеспрямованість, самостійність, рефлексивність, контрольованість, самоорганізованість);

- складові:

- а) знання загальнометодологічних принципів (необхідність методу самокорекції, увага до процедури дослідження, врахування точок зору інших, критичність не лише по відношенню до себе, але й до інших);

- б) знання загальних стратегій (розподіл проблеми на частини; розв'язок більш простих проблем, що відображають деякі аспекти основної проблеми, використання смислових та графічних орієнтирів для представлення проблеми різними способами, розгляд окремих випадків для більш чіткого відчуття проблеми, здійснення аналізу засобів та цілей);

- процедури:

- а) усвідомлення проблеми, діалектичний зв'язок між суперечностями;

- б) доведення (підбір прийнятних, відповідних та несуперечливих доказів та знаходження необхідних контраргументів);

- в) визначення фактів, що суперечать власній думці;

- г) обґрунтування;

- д) оцінювання (вибір однієї із багатьох альтернатив, усвідомлення обмеження, що накладається на висновок, використання різних критеріїв, спростування);

- е) узагальнення;

- ж) обґрунтування гіпотези;

- з) підведення висновків;

- функції (вирішення й розв'язання проблемних завдань, формулювання висновків, їх оцінка та ухвалення рішень);

- генезис: (чинники які сприяють розвитку критичного мислення: цілі навчання (мотивація), засоби, зміст, методи, форми, метод контролю та стиль навчання) [56].

Найважливішою умовою щодо розвитку критичного мислення є створення проблемних ситуацій.

С. Терно конкретизує ієрархію та стадії розвитку критичного мислення, як багаторівневу, що містить:

- перший рівень – операційний (даний рівень відповідає за поняття про предмети та дії з ними, забезпечує реалізацію інтелектуальних процедур, використання оперативних систем, що дають можливість виконання дій зі знаннями, актуалізацію сформованих у суб'єкта інтелектуальних навичок та звичок);

- другий рівень – предметний (його ознаками є сприймання проблемної ситуації, виокремлення в ній ключових умов, категоризація її змістових характеристик у системі понять та трансформація використовуваних понять у способи розв'язку проблемної ситуації);

- третій рівень – рефлексивний (даний рівень пов'язаний з інтелектуальною рефлексією, усвідомленням мислення як системи власних дій з погляду на свою інтелектуальну діяльність, особистість фіксує основні моменти інтелектуального пошуку та спроби зрозуміти їх сенс у розв'язанні задач, оцінює використані тактики та стратегії, підбирає орієнтири наступного пошуку та передбачає подальші кроки);

- четвертий рівень – особистісний (даний рівень виявляється у виникненні мотивації до виконання завдання та намаганні продуктивно вирішити його, пошуку на цій основі рішень, оцінюванні власних ресурсів, стимулюванні й активізації вольової рішучості, самоконтролі та самодисципліні для подолання труднощів у розв'язку проблеми);

- п'ятий рівень – комунікативний (даний рівень передбачає підбір розв'язку у взаємодії з іншими та їх позиціями, випробування його контраргументами тощо) [56].

Перший та другий рівні виконують змістовні функції в розумовому процесі, а третій, четвертий та п'ятий рівні здійснюють регулятивно-сміслові функції.

Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити різні аспекти критичного мислення такі, як:

- складова наукового мислення;
- буденний прототип наукового мислення і наукової культури;
- спосіб упорядкування особистістю отриманих знань;
- певні риси особистості (критичність);
- нові традиції постіндустріальної культури;
- пріоритетні складові мети сучасної освіти;
- складові професійних компетентностей;
- метамислення, тобто мислення «вищого рівня»;
- системне утворення, яке має певний склад, структуру, ієрархічне упорядкування, функції;
- термін, що об'єднує операційну (оцінювальну) і диспозиційну (ціннісну) складові пізнавальних дій;
- важливі складові механізмів самоорганізації та самовдосконалення особистості;
- процес активного та умілого осмислення, використання, аналізу, синтезу і оцінки інформації для отримання відповіді чи формулювання висновку;
- систему послідовного та ретельного аналітичного оцінювання;
- інтелектуальну діяльність, засновану на рефлексії і уважності до прийняття рішень [56].

Н. Харченко серед основних ознак критичного мислення визначає такі:

- вміння виокреслювати та аналізувати різні ситуації, що виникають у реальному житті;
- знаходити варіанти для розв'язання конкретних завдань, порівнювати, оцінювати, виявляти недоліки та переваги кожного з них, підбираючи при цьому оптимальний, приймати самостійні рішення та складати прогноз;
- вміння збирати аналітичну інформацію з різних джерел;
- аналізувати інформацію щодо її достовірності, точності та корисності для розв'язання поставленої проблеми;
- чітко й продумано висловлювати власні думки та аргументовано доводити свою точку зору, враховуючи думки інших;
- розпізнавати суперечливі судження, дані, аргументи та виправляти помилки в чужих розмірковуваннях [62].

Таким чином, у науковій літературі критичний стиль мислення розглядають як складне, багатовимірне та багаторівневе явище. Характеристиками критичного стилю мислення визначають: цілеспрямованість, обґрунтованість, самостійність, орієнтування на чіткі критерії, гнучкість мислення та відповідальність. Даний стиль мислення є спрямованим процесом на вирішення завдань, що включає в себе такі мисленнєві операції, як: аналіз, синтез та оцінювання результатів [62].

1.2. Психологічні механізми та структура розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти

Критичний стиль мислення проявляється здатністю до розв'язання широкого спектра складних задач, зокрема, наукових, технологічних, соціальних, економічних та професійних. Критичний стиль мислення базується на добре структурованій інформаційній науковій основі та характеризується: постановкою проблеми, самостійністю прийняття рішення,

чіткою аргументованістю. У даному розділі пропонується звернути увагу на психологічні механізми критичного стилю мислення, що представлені мисленнєвими операціями формальної логіки у вигляді аналізу, синтезу, індукції, дедукції, абстрагування, узагальнення та конкретизації [65].

Критичне мислення розглядають як цілеспрямоване, саморегулююче усвідомлення проблеми, що завершується інтерпретацією, аналізом, оцінкою та взаємодією. Ідеальне критичне мислення особистості зазвичай пов'язане з допитливістю, обізнаністю, гнучкістю, об'єктивністю в оцінці, розсудливістю, усвідомлення проблем і складних питань, ретельністю в пошуку необхідної інформації, логічністю у виборі критеріїв та системністю в пошуку результатів. Ця комбінація пов'язує розвиток навичок критичного мислення з усвідомленням основ раціонального та демократичного суспільства [65].

Л. Терлецька визначає наступні характеристики критичного мислення, а саме:

- глибина мислення передбачає вміння проникати в суть проблеми та бачити неясність;
- послідовність передбачає уміння дотримуватися певних правил, не суперечити самому собі та обґрунтовувати висновки;
- самостійність передбачає уміння ставити питання та знаходити нові варіанти їх вирішення;
- гнучкість передбачає уміння змінювати спосіб та знаходити нові нешаблонні шляхи для розв'язання проблеми;
- швидкість передбачає уміння оперативно вирішити поставлені завдання;
- стратегічність передбачає уміння послідовного висування гіпотез та визначення ознак під час розв'язання задач [50].

З точки зору науковців, в суб'єкта пізнавальної діяльності розвиваються та формуються психологічні механізми розвитку критичного мислення особистості.

Психологічні механізми критичного мислення мають наступні ознаки:

- аналітичність;
- асоціативність;
- самостійність;
- логічність;
- системність [65].

З огляду на вищеописане критичний стиль мислення характеризується:

- вміннями активно, творчо та індивідуально сприймати інформацію;
- вміннями оптимально застосовувати потрібний вид мисленнєвої діяльності;
- вміннями різносторонньо аналізувати інформацію, формувати особисту думку та вміти її відстоювати;
- вміннями застосовувати здобуті знання на практиці.

Критичний стиль мислення має наступні характеристики:

- самостійність;
- постановка проблеми;
- прийняття рішення;
- чітка аргументованість.

Розглянемо кожен з них.

1. Самостійність визначається уміннями особистості самостійно висловлювати свої думки, переконання, ідеї тощо та самостійністю прийняття рішень, тільки при цій умові мислення стає критичним.

2. Постановка проблеми стимулює особистість мислити критично саме при її розв'язанні, адже етап розв'язання проблеми потребує детального збору інформації щодо неї.

3. Прийняття рішення є завершенням процесу критичного мислення, що у подальшому дозволить оптимально розв'язувати поставлену проблему.

4. Чітка аргументованість – це розуміння особистістю, одна і та ж проблема може мати декілька розв'язків, тому обираються вагомі, переконливі аргументи, які доводять, що прийняте рішення є найкращим.

5. Соціальність передбачає відстоювання своєї позиції особистістю в процесі спілкування, при цьому, поглиблюючи свою позицію або вносячи корективи в неї [65].

Визначальними для критичного стилю мислення є наступні характеристики мислення.

1. Мислення націлене на формування можливих міркувань, що використовує теоретичні знання, щоб досягти рішень та компромісів.

2. Мислення, що керується критеріями, часто його визначають, як мислення критиків.

3. Мислення, що є самокеруючим: першим кроком є визначення помилок, а другим кроком є вирішення знайдених помилок.

4. Мислення, що залежить від ситуації та не розглядає низки дій або подій за її межами [65].

Критичний стиль мислення сприймається двома блоками: змістовним та операційним.

До змістовного блоку критичного стилю мислення відносять:

1) загальнометодологічні принципи:

- увага до процедури дослідження;
- врахування різних точок зору;
- готовність бути критичним не лише до інших, але й до себе;

2) стратегії:

- розділити проблему на частини;
- розв'язати більш прості проблеми, що витікають з основної проблеми;
- використати різні засоби для представлення проблеми;
- розглянути окремі стратегії вирішення проблеми.

До операційного блоку критичного стилю мислення відносять:

- уміння бачити проблему;
- доводити/знаходити прийнятні, відповідні та несуперечливі аргументи;
- знаходити контраргументи;
- помічати факти;

- обґрунтовувати;
- оцінювати – вибирати одну з альтернатив;
- спростовувати (фальсифікація);
- узагальнювати;
- обґрунтовувати гіпотези;
- робити висновки [65].

Характерними ознаками критичного стилю мислення науковці визначають наступні.

1. Майстерність формування власної думки.
2. Відповідальне мислення щодо розв'язання проблеми.
3. Аргументоване сперечання.
4. Критерії або оцінювання спільної роботи, у якій виникає загальне рішення.
5. Обміркований вибір між різними думками або самокорекція.
6. Вміння поважати точку зору інших [65].

Таким чином, критичний стиль мислення розглядається як інтелектуальний процес застосування, аналізу, синтезу та оцінки інформації зібраної засобами спостереження та виявляється у способах дій, що забезпечуються на універсальних інтелектуальних цінностях.

М. Головін та Н. Головіна розкривають психологічні механізми критичного мислення та визначають їх, як критичні дії стосовно складної проблемної ситуації, що мають свої внутрішні механізми [11].

Першою схемою критичного мислення є покрокова низхідна деталізація. Дана схема включає інтелектуальний цикл із деталізації і конкретизації проблеми. В акт деталізації входить: аналіз, дедукція та абстрагування. Багатогранна деталізація важкої проблемної ситуації завершується створенням ієрархії менш значних проблем та варіантів їх можливих розв'язків. Зокрема, деталізація спрощує кожен проблему в ієрархічній інтелектуальній конструкції, при цьому, збільшуючи їх кількісно. Тому ієрархічну інтелектуальну конструкцію можна порівняти з пірамідою,

яка на вершині має основну абстрактну проблемну ситуацію, а в середині знаходиться велика кількість конкретних проблемних ситуацій, які можна розв'язати звичайними стандартними засобами. Дана ієрархічна інтелектуальна конструкція ґрунтується на конструктах, компоненти яких мають різний рівень конкретизації. Конструкти в основі піраміди поєднують конкретні засоби подолання проблем в елементарні механізми, що складаються максимум 7 ± 2 компонентів. Конструкти верхнього рівня об'єднують конструкти нижнього, і так до самого вищого рівня інтелектуальної структури. В подальшому інтелектуальна конструкція під час руху зверху вниз і знизу вверх поступово трансформується та зберігається в довготривалій пам'яті особистості, яка намагається розв'язати дану проблему. У процесі інтелектуальних дій особистість може усвідомлювати лише обмежений конструкт в пізнавальній структурі та проблемну ситуацію з усіма її компонентами, що відповідає конкретно йому. Відповідно критичні дії стосуються тільки конкретного локального конструкта в структурі. Даний процес супроводжується абстрагуванням, при цьому ланцюг роздумів не розривається через спільним компонентам в конструктах. Після абстрагування увага переводиться і зосереджується у свідомості на конструкті, що знаходиться нижче в інтелектуальній структурі об'єкта, на якому сконцентроване критичне мислення [11].

Другою схемою критичного мислення є покрокове висхідне узагальнення. Дана схема критичного мислення реалізує узагальнення та включає: індукцію, синтез та абстрагування. Узагальнення звужує коло конкретизованих проблемних ситуацій до однієї більш ширшої, узагальненої та абстрактної проблеми. Інтелектуальні критичні дії під час цього процесу так само усвідомлюються в об'ємі обмеженого конструкту, на якому в даний момент зосереджена увага. Поле уваги, що локалізується послідовно на різних конструктах має об'єм максимум 7 ± 2 компоненти. Саме в результаті інтелектуальних дій, що стосуються конкретних проблем проходить синтез

логічно-завершеного конструкту у цілісний механізм. Робота такого механізму є актом критичності мислення [11].

Третьою схемою критичного мислення є аналітико-синтетичні симультанні дії. Дана схема є схемою, до якої переходить особистість у випадку, коли функціональний вузол складного об'єкта спрацьовує не за планом. У подальшому в межах конкретного конструкту відбувається відбір компонентів функціонального вузла без зміни їх складу. Зрозуміло, що аналітико-синтетичні дії набувають сенсу лише тоді, коли аналітичні дії супроводжують дедуктивні, а синтетичні являються наслідком індуктивних. Критичність думок у даному випадку реалізується перевіркою дієздатності функціонального вузла, що часто проходить у двох випадках. У першому випадку, це відбуваються при інтелектуальному пересуванні уваги від загального до конкретного; у другому випадку при інтелектуальному пересуванні уваги від конкретного до загального. У першому інтелектуальні дії розпочинаються з аналізу, дедукції та індукції, а у другому з індукції, а далі йдуть синтез, аналіз та дедукція. Після успішного вирішення проблеми завершення цих дій відбувається перевіркою дієздатності фрагменту [11].

Таким чином, розкрито психологічні механізми критичного стилю мислення в інтелектуальній діяльності особистості. Проведено аналіз концептуальних підходів критичного стилю мислення та аналіз трансформації інтелектуальних схем у процесі критичного мислення. Критичне мислення розглядається в контексті трьох схем, що ґрунтується на конкретизації, узагальненні і аналізі та синтезі. Нерозривний зв'язок інтелектуальних схем критичного мислення між собою забезпечить інтелектуальну рефлексію. Розуміння сутності психологічних механізмів критичного стилю мислення допоможе в подальшому підготувати критично мислячих педагогів, адже саме в їх професійній діяльності необхідною умовою є причинно-наслідковість, абстрактно-логічність та критичність мислення. Моделювання інтелектуальних процесів в структурі критичного мислення сприятиме розвитку креативності, інноваційності та творчості педагогів. Такі педагоги

будуть спроможні вирішувати складні проблеми на високому рівні. У цьому контексті важливо зрозуміти, що перспективним є поєднання моделювання інтелектуальних процесів та врахування психологічних механізмів, структури розвитку критичного стилю мислення педагогів.

1.3 Психологічні чинники розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти

Вітчизняні науковці підкреслюють, що питання формування критичного стилю мислення є актуальною проблемою, що зумовлена розвитком тенденцій інформатизації суспільства у якому інформація є цінним ресурсом. Актуальні тенденції інформатизації суспільства вимагають модернізації системи вищої освіти на пошук інноваційних технологій, які б сприяли формуванню критичного стилю мислення особистості майбутнього фахівця. Сучасний фахівець із високим рівнем розвитку критичного стилю мислення здатний не лише швидко орієнтуватися в інформаційному просторі, але й визначати факти та робити власні висновки. Важливо констатувати, що передумовою для формування критичного стилю мислення особистості педагога є врахування психологічних чинників його розвитку. З огляду на вищезазначену проблему в даному розділі доцільно розглянути психологічні чинники розвитку критичного стилю мислення особистості.

Основними психологічними чинниками розвитку критичного стилю мислення особистості визначають:

- рефлексивність (тобто уміння систематизувати інформаційні ресурси, конструювати знання та усвідомлювати власні способи отримання знань);
- прагматичність (тобто уміння застосовувати отримані знання у професійній діяльності);
- суб'єктність (тобто відображення особистістю власного досвіду, життєвого, професійного в системі набутих знань) [45].

Згідно з позиції Б. Блума головним завданням сучасної системи освіти є не просто засвоєння інформаційного матеріалу, а розвиток критичних умінь щодо самостійного та аналітичного аналізу інформації для прийняття власних рішень [80].

У свою чергу, освіта дозволяє особистості створити власне бачення реальності та практичне ставлення до неї, при цьому взаємодіяти з реальністю та інтегруватися в неї [45].

Освіта впливає на розвиток критичного стилю мислення та відіграє роль інформаційного фільтру. Адже значний об'єм інформації вимагає від особистості активації інтелектуальних процесів таких, як: аналіз, синтез, зіставлення, узагальнення та звернення до особистого досвіду. Результатом такої діяльності стає формування критичного стилю мислення, що є чітко вираженим. Особистість із високим рівнем розвитку критичного стилю мислення здатна оперативно орієнтуватися в інформаційному просторі, визначати вірні факти та судження, робити власні висновки. Важливо констатувати, що передумовою формування критичного стилю мислення особистості є розвиток інформаційного суспільства [45].

Такі підтвердження можна знайти в працях R. Thomas. Дослідник виділяє три теоретичні концепції на яких базується освітній процес, що спрямований на розвиток критично стилю мислення. У межах його концепцій освітній процес відбувається через конструювання знань із встановленням взаємозв'язків між інформацією отриманою з різних джерел та досвідом. Розгляд наукових досліджень дозволив констатувати, що формування критичного стилю мислення майбутніх педагогів відбувається через впровадження інноваційних методів навчання [45].

S. Johnson та R. Thomas визначили чотири спеціальні принципи та методи, що є ефективними для навчання здобувачів у системі освіти:

- принцип візуалізації знань (даний принцип передбачає використання різних наочних засобів для представлення понять, теорій, концепцій та взаємозв'язків між ними);

- принцип урахування попереднього досвіду здобувачів (даний принцип допомагає встановити взаємозв'язки між новою інформацією та досвідом);

- принцип фасилітації (даний принцип передбачає моделювання процесу вирішення проблеми: від її постановки до аналізу помилок, що були допущені під час її розв'язку);

- принцип активізації інтелектуальної діяльності (даний принцип ґрунтується на технологіях інтерактивного навчання (робота в парах, трійках тощо) [45]).

Науковці стверджують, що дані принципи можуть бути інтегровані в зміст освітніх дисциплін для підготовки фахівців різних спеціальностей. Вони вважають, що формування критичного стилю мислення має відбуватися через впровадження інноваційних технологій в освітній процес.

У наукових джерелах розроблена технологія формування критичного стилю мислення здобувачів закладів вищої освіти. Дана технологія формування критичного стилю мислення передбачає три етапи її реалізації, а саме:

- перший етап полягає в актуалізації знань, що відбувається через звернення до набутих раніше знань та досвіду, що утворює основу для конструювання нових знань;

- другий етап полягає в усвідомленні знань, метою якого є мотивація до пізнавального процесу та оволодіння новими знаннями в межах усіх освітніх дисциплін, на даному етапі відбувається вивчення й узагальнення теоретичного матеріалу, опрацювання освітніх ресурсів через постановку проблемних запитань та пошук відповідей на них;

- третій етап полягає в осмисленні, що дозволяє здобувачу глибше усвідомити нові знання і можливості їх застосування в майбутній професійній діяльності, на даному етапі ефективним є впровадження інтерактивних технологій навчання [76].

Враховуючи сучасні напрацювання щодо вирішення питання формування критичного стилю мислення, спробуємо окреслити психологічні чинники та умови підготовки майбутніх фахівців у педагогічній сфері.

Із зазначених вище етапів технології розвитку критичного стилю мислення майбутніх педагогів ефективним є застосування інтерактивних методів навчання в освітній процес. Інтерактивні методи навчання позитивно впливають на рівень мотивації здобувачів вищої освіти, розширення пізнавальної діяльності, що реалізується під час виконання самостійної роботи. Інтерактивні методи навчання є найефективнішими завдяки можливості моделювання професійної діяльності майбутніх фахівців, з перетворенням професійної підготовки на практико-орієнтовану. Інтерактивні методи викликають зацікавленість у здобувачів до процесу навчання, забезпечуючи при цьому стимулювання їх активності та формування творчого мислення, що є невід'ємною частиною критичного стилю мислення.

Інтерактивні методи навчання дають змогу розвивати не лише критичне мислення, але й формують творче мислення у здобувачів, забезпечуючи при цьому практичними вміннями й навичками шляхом залучення їх до інтенсивної критично-аналітичної діяльності. У системі вищої освіти широко використовуються такі інтерактивні методи навчання: проблемна лекція, ділова гра, кейс-метод, дискусія, диспут, мозкова атака. Зупинимось детально на кожному із цих інтерактивних методів.

Проблемна лекція сприяє формуванню критичного стилю мислення у здобувачів та розвиває їхні пізнавально-професійні інтереси, підвищує мотивацію до подальшого засвоєння інформації. Методика проблемної лекції, що містить у собі прийоми розвитку критичного стилю мислення, визначається поняттям «promoted lecture», тобто «просунута лекція», що відрізняється вищою ефективністю від традиційної.

В. Теслюк, замість проблемної лекції пропонує використовувати поняття «критично-аналітична лекція». З позиції автора критично-аналітична

лекція є спрямованою на активне сприйняття, критичний аналіз та усвідомлення матеріалу [57].

Під час критично-аналітичної лекції основними методами є частково-пошуковий та дослідницький. Здобувачі намагаються вирішити проблему, яку поставив викладач, або ту, що визначається самими здобувачами, в залежності від мети заняття, змісту матеріалу, готовності здобувачів до взаємодії. При проведенні такої форми лекції викладач створює проблемну ситуацію, використовуючи метод проблемного викладення матеріалу та забезпечує умови для самостійного вирішення проблем здобувачами. Дана лекція успішно реалізується лише в тому випадку, коли викладач доцільно використовує проблемні питання, проблемні завдання, проблемні ситуації розв'язання яких відбувається із дотриманням принципів проблемності, тобто завдання можуть викликати певні утруднення, вирішення яких вимагає чіткого усвідомлення відповідних навчально-професійних питань, самостійного пошуку шляхів розв'язку та застосування попередньо досвіду для вирішення проблемних питань [57].

Ділова гра активізує мислення здобувачів, залучає їх до спільного прийняття рішень та до творчої діяльності, сприяючи підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх фахівців. Під час участі в діловій грі майбутні фахівці виконують ролі, що тісно пов'язані з їхньою майбутньою професійною діяльністю. Ділова гра забезпечує інтелектуальну активність учасників розвиваючи при цьому структуру критичного стилю мислення здобувачів. Складовими критичного стилю мислення визначають: роботу в команді, відповідальність за спільні прийняті рішення, виявлення зацікавленості та ініціативи, аналіз проблеми та її оцінювання, пошук шляхів вирішення проблеми з використанням власного досвіду [57].

Кейс-метод поєднує в собі дві основні ознаки розвитку критичного стилю мислення, а саме:

- гнучкість мислення та адаптованість до різних ситуацій;

- самостійність та творчий підхід до вирішення навчально-професійних завдань [57].

До даних ознак належить зв'язок із реальними професійними ситуаціями та проблемність їх представлення в навчальному матеріалі, що активізують розвиток критичного стилю мислення. Для забезпечення розвитку критичного стилю мислення в системі вищої освіти має бути застосований супровід інноваційних методів. Саме використання кейс-методу дозволить не лише покращити сприйняття, активізувати пізнавальний інтерес, але й сприятиме розвитку критичного стилю мислення [57].

Для більш глибокого аналізу проблеми та визначення психологічних чинників щодо розвитку критичного стилю мислення дослідниками проаналізовано зарубіжні дослідження.

Н. Innabi та El Sheikh наголошують на важливості інтегрування методів розвитку критичного стилю мислення в зміст освітніх компонентів фахової підготовки, що може відбуватися двома способами, а саме:

- непрямым («embedded approach»), коли ці методи інтегруються без відома здобувачів про них;
- прямим («infusion approach») із повним інформуванням здобувачів про використання методів формування критичного стилю мислення.

Інтерактивні методи є ефективними для розвитку критичного стилю мислення, оскільки вони спонукають до пошуку істини шляхом спільного обговорення проблемної ситуації. Обговорення відбувається заохоченням здобувачів до використання текстів різної тематики, наочного матеріалу та психологічних вправ, що передбачають аргументування фактів, прийняття різних поглядів та думок і на цій основі інтерпретацію та прийняття спільних рішень. Інтерпретація та аналіз призначені не лише для вирішення проблеми, але й для колективного та особистого зростання й саморозвитку [45].

Критичний стиль мислення дозволяє майбутньому фахівцю аналізувати, оцінювати інформацію та самостійно обирати позицію до прийняття рішення.

Критичний стиль мислення характеризується такими ознаками, як:

- суб'єктивністю;
- прагматичністю;
- рефлексивністю.

Розвиток критичного стилю мислення відбувається в три етапи: актуалізація знань, усвідомлення знань та рефлексія.

Важливо на кожному із цих етапів застосовувати інноваційні методи навчання такі, як:

- проблемна лекція;
- ділова гра;
- кейс-метод.

Розвиток критичного стилю мислення є складним комплексним завданням, що вимагає від майбутнього фахівця високого рівня знань, самосвідомості та саморефлексії. Критичний стиль мислення заснований на комплексі спеціальних якостей, кожна з яких є його складником.

Критичний стиль мислення характеризується:

- гнучкістю мислення, що дає змогу здобувачу в процесі розв'язання поставленого завдання не зупинятися на одному варіанті рішення;
- послідовністю думки, тобто вмінням дотримуватися відповідного логічного порядку у вирішенні того чи іншого проблемного питання;
- самостійністю мислення, тобто можливістю прийняття рішень на основі власного аналізу сильних та слабких сторін з подальшим коригуванням процесу розв'язання проблеми [45].

Критичний стиль мислення є відкритим типом мислення, що проявляється у неоднозначності, різноманітності, неоднорідності усвідомлення фактів та явищ.

Опираючись на технологію формування критичного стилю мислення запропоновану Н. Максименко охарактеризовано психологічні чинники його розвитку, а саме:

- суб'єкти рівноправні між собою;

- суб'єкти відкрито обговорюють питання, визнають ідеї інших та особистий хід міркувань (аргументування ідей);

- викладач є фасилітатором, він надає консультації, моделює процес інтелектуального мислення, проводить демонстрацію критичного мислення, висловлює ідеї обґрунтованого мислення, стимулює толерантність до різних точок зору, піддає сумніву висновки та знання як свої власні, так і інших, заохочує суб'єктів до конструктивної критичної роботи, проводить корекцію їхньої діяльності;

- між суб'єктами існує атмосфера пошуку та відкритості;

- створюється комфортне середовище, де суб'єкти почувуються захищеними та вільними;

- освітній простір направлений на легку та природню співпрацю й комунікацію;

- розвиток критичного стилю мислення має проводитися не тільки на заняттях, а й при самостійній роботі чи індивідуальних завданнях, що передбачає постійний пошук та активну інтелектуальну діяльність майбутніх фахівців;

- очікування ідей, висловлювання думок у будь-якій формі та різного діапазону, а гіпотези можуть бути різноманітними та нетривіальними;

- цінування та усвідомлення думок інших;

- віра в сили здобувача, підтримка його активної позиції для досягнення мети, що стимулює прагнення мислити нестандартно та критично [29].

За цих умов, автор вважає, що майбутні фахівці перетворюються на особистостей, які здатні упродовж всього свого життя відкривати нові ідеї й трансформувати їх у практичні вміння та навички [29].

З цією ж метою необхідно визначити психологічні чинники розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти, що ґрунтуються на сучасних методологічних підходах, а саме:

- особистісно-прагматичний підхід, що реалізується в комунікативній діяльності, в ігровій взаємодії, в індивідуальних та групових формах навчання;

- ситуативний підхід, що передбачає створення проблемних ситуацій, їх моделювання, аналіз та розв'язок;

- діяльнісний підхід, що включає планування (встановлення мети, визначення змісту, форм, методів) та реалізацію діяльності (регулювання, контроль, самоаналіз та самооцінка) [29].

Таким чином, розвинений критичний стиль мислення є необхідною умовою професійної діяльності фахівців будь-якої сфери, особливо освітньої. Критичний стиль мислення направлений на активну участь у соціальній життєдіяльності фахівців, а також на формування та коригування особистісної та професійної траєкторій. У найбільш узагальненому вигляді критичний стиль мислення педагогів закладів освіти є складною інтегративною якістю, що являє собою здатність до аналізу інформації з подальшим використанням одержаних результатів у стандартних та нестандартних проблемних ситуаціях, виробляючи при цьому, нові творчі підходи до організації освітнього процесу та приймаючи самостійні, аргументовані, продумані рішення. Важливо узагальнити, що при цьому необхідно обирати ефективні стратегії та техніки критичного стилю мислення, що будуть доцільні для конкретної проблемної ситуації. Психологічні чинники розвитку критичного стилю мислення ґрунтуються на сучасних методологічних підходах, що інтегруються в інноваційні технології та інтерактивні методи навчання.

Висновки до розділу

Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до сутності поняття критичного стилю мислення та визначено його як складне, багатовимірне та багаторівневе явище. Даний стиль мислення є спрямованим процесом на вирішення завдань, що включає в себе такі мисленнєві операції, як: аналіз, синтез та оцінювання результатів.

Розкрито психологічні механізми критичного стилю мислення в інтелектуальній діяльності особистості та проведено аналіз концептуальних підходів критичного стилю мислення, яке розглядається в контексті трьох схем, що ґрунтується на конкретизації, узагальненні і аналізі та синтезі.

Узагальнено теоретичні підходи до змісту поняття критичного стилю мислення педагогів закладів освіти, що дало змогу розглядати його як складну інтегративну якість, що являє собою здатність до аналізу інформації з подальшим використанням одержаних результатів у стандартних/нестандартних проблемних ситуаціях, виробляючи при цьому, нові творчі підходи до організації освітнього процесу, приймаючи самостійні, аргументовані, продумані рішення та визначено психологічні чинники розвитку критичного стилю мислення, що ґрунтуються на сучасних методологічних підходах.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

2.1 Показники оцінювання психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти

Визначальним у даному розділі є вивчення та обґрунтування показників оцінювання психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти. Для цього звернемося до наукової праці групи експертів на чолі з Р. Facione. У подальшому використання їх досліджень стане головним критерієм у визначенні поняття критичного стилю мислення. Дослідниками запропоновано адекватну та надійну оцінку рівня структурних складових критичного стилю мислення. Експертами здійснено детальний аналіз кожної характеристики, які являються складовими критичного стилю мислення у їх розумінні [60; 86].

Автори визначили навички критичного стилю мислення та його структурні складові, що представлені нижче. Охарактеризуємо кожну складову з позиції дослідників.

Інтерпретація (interpretation) характеризується розумінням та вираженням змісту або значення різних дослідів, ситуацій, заходів, даних, оцінювань, правил, процедур та критеріїв.

Інтерпретація включає допоміжні навички такі, як:

- категоризація;
- розшифровка значень;
- тлумачення значень.

Під категоризацією розуміються такі вміння, як:

- передбачати та відповідно формулювати категорії або характеристики інформації;

- описувати досвід, ситуації, події, що ґрунтуються на зрозумілих поняттях.

Під розшифровкою значень необхідно розуміти процеси виявлення, відстеження, опису інформаційного змісту, емоційного сенсу, організаційних функцій, намірів, поглядів, мотивів, цілей, цінностей, правил, процедур, критеріїв та внутрішніх взаємовідносин, що виражені в узгодженій комунікації (мова, соціальна поведінка, зображення, діаграми, таблиці тощо).

До тлумачення значень потрібно віднести:

- перефразування або пояснення значення слів, понять, ідей, поведінки, зображень, діаграм, символів, правил, подій через їх деталізацію, аналогію, контекстуалізацію чи метафору;

- використання пояснень, описів, аналогій чи образних виразів, щоб запобігти невизначеності та двозначності.

Аналіз (analysis) характеризується визначенням передбачуваних чи існуючих відносин між твердженнями, питаннями, поняттями, описом чи іншими формами представлення визначень для вираження переконань, оцінювань, інформації або думок. Уміння аналізувати проявляються у знаходженні загальних рис та розбіжностей у двох підходах до вирішення певної проблеми чи визначені головної ідеї, навіть у випадку, коли вона не чітко формулюється. Аналіз складається з таких навичок, як: перевірка ідей, визначення та аналіз аргументів [60; 86].

Під перевіркою розуміється:

- визначення різних висловлювань, що мали б грати, визначальну роль в контексті аргументів, міркувань або переконань;
- визначення понять;
- порівняння або ж протиставлення ідей понять чи тверджень;
- визначати проблему та її складові, а також взаємозв'язок між окремими її частинами і в цілому.

Навичка з визначення аргументів полягає в створенні набору тверджень, пояснень, запитань чи графічних представлень, так, щоб цей набір дав

можливість або мав на меті дати можливість для визначення чи спростування твердження, думки або погляду.

Аналіз аргументів вбачає представлення пояснень чи тверджень, яким необхідно визначення чи спростування задля конкретного узагальнення та розмежування:

- (a) можливого основного висновку;
- (b) передумов та підстав підтвердження основного висновку;
- (c) подальших передумов і підстав, що будуть підтвердженням чи підтримкою основного висновку;
- (d) додаткові невисловлені елементи, міркування такі, як проміжні висновки та невисунуті припущення;
- (e) повна структура аргументу чи ланцюга міркування;
- (f) будь-які елементи, що містяться всередині висловлювань такі, що є в якості складової доказів чи є фоном цих доказів [60; 86].

Оцінювання (evaluation) характеризується:

- оцінкою фактів твердження чи інших представлень, що враховує чи описує особистісне сприйняття, досвід, ситуації, оцінювання, переконання, думки тощо;
- логічну оцінку існуючих конструктивних чи дедуктивних відносин між твердженнями, визначеннями чи іншими формами представлення позиції [60].

Складовими навичками оцінювання є оцінка тверджень та аргументів.

Під оцінкою тверджень слід розуміти:

- визнання правдивих факторів для оцінки рівня надійності інформаційного джерела;
- оцінка доцільності інформації, питань, принципів чи ключових напрямків;
- оцінка прийнятності, рівня довіри для визнання вірогідності чи правдивості для наданого прикладу ситуації, думки чи переконання.

Оцінка аргументів визначається:

- з'ясуванням чи доказами у наведеному аргументі, що призводять у висновку до певної істини (дедукції) або дуже вірогідної істини (індукції);
- продукуванням питання або заперечення, задля можливості оцінити силу або слабкість певної складової аргументу;
- розумінням залежності аргумента від невірних або сумнівних припущень та визначення впливу на нього;
- вмінням розрізнати доречні та недоречні висновки;
- оцінюванням доказової важливості припущень аргументу з огляду на його прийнятність;
- визначенням та оцінкою доказової важливості висновків аргументу (передбачених/непередбачених) з огляду на загальну прийнятність аргументу;
- визначенням можливого послаблення чи посилення аргументу внаслідок використання в ньому корисної додаткової інформації.

Логічність (inference) характеризується:

- визначенням та збереженням необхідних елементів для обґрунтування основного висновку;
- формулюванням можливих припущень та гіпотез;
- сприйняттям адекватної інформації та знаходженням висновків з отриманої інформації, тверджень, принципів, оцінювань, думок, понять, запитань або інших форм представлення інформації [60; 86].

Проміжними навичками логічності експерти визначили такі, як:

- перевірка доказів;
- порівняння альтернатив;
- обґрунтування висновку.

Під перевіркою доказів експерти розуміють:

- визначення припущень, які потребують доказів та формулювання стратегії пошуку й підбору інформації, що може забезпечити такі докази;

- визначення яка саме інформація є достовірною та прийнятною для оцінки альтернатив, питань, проблем, вибір стратегії отримання такої інформації.

Порівняння альтернатив містить:

- формулювання необхідних альтернатив для вирішення проблеми, припущень щодо неї, проектування альтернативних гіпотез, розробка різноманітних планів для досягнення поставленої мети;

- прогнозування можливих наслідків рішень, позицій, дій або переконань, відштовхуючись від різних припущень.

Обґрунтування висновку передбачає:

- застосування необхідних методів у визначенні позицій, думок або точок зору, які варті уваги серед всіх наведених;

- виявлення взаємозв'язку між отриманими визначеннями, питаннями або іншими формами представлення інформації;

- застосування різноманітних варіантів міркувань;

- з'ясування найбільш вірогідних наслідків з огляду на наведені докази.

Пояснення (explanation) характеризується:

- здатністю визначати наслідки припущень;

- давати оцінку цим припущенням в межах розуміння доказів, понять та контексту на яких ґрунтуються висновки;

- презентувати ці припущення у формі переконливих кінцевих аргументів [60; 86].

Пояснення складається із проміжних навичок:

- визначення результатів;

- обґрунтування процедур;

- адекватне представлення аргументів.

Під визначенням результатів розуміється формулювання точних, коректних тверджень, описів чи представлення результатів розмірковувань так, щоб було можливо виконати аналіз, оцінку та моніторинг цих результатів.

Обґрунтування процедур потребує представлення доказової, концептуальної та методологічної основи, що будується на інтерпретації, аналізі, оцінці та висновках, таким чином, щоб була можливість точно зафіксувати, оцінити або пояснити ті процеси та у разі потреби відтворити їх.

До адекватного представлення аргументів необхідно віднести здатність надавати пояснення щодо сприйняття певних тверджень та відповідати на заперечення відносно методів, концепцій, критеріїв або доцільності висновку, що отриманий шляхом логічних ланцюгів, аналізу та співставлень.

Саморегуляція (self-regulation) характеризується усвідомленим відслідковуванням власної інтелектуальної активності, механізмів, що використовуються у такій діяльності, отриманих результатах, конкретно із застосуванням навичок аналізу та оцінювання власних інтелектуальних роздумів з огляду на постановку питання та корекцію як припущень, так і висновків [60; 86].

Саморегуляція передбачає самооцінку та самокорекцію:

- самооцінка визначається перевіркою на відповідність власних навичок мислення та результатів цього мислення, оцінювання впливу власних стереотипів і переконань на об'єктивність й раціональність продукту розумових процесів;

- самокорекція визначається внесенням корективів у процеси мислення на підставі проведеної самооцінки.

Експерти визначено життєві принципи, що характеризують наявність критичного мислення, зокрема:

- допитливість по відношенню до широкого спектру питань;
- прагнення володіти необхідним рівнем інформації;
- враховувати можливості застосування критичного мислення;
- щирість в процесі виправданих запитань;
- самосвідомість щодо власних можливостей до розмірковувань;
- відкритий світогляд щодо різноманітних поглядів;
- гнучкість у сприйнятті поглядів та альтернатив;

- розуміння поглядів інших;
- здатність до самокритики.

Сучасне розуміння змісту поняття критичне мислення ґрунтується на характеристиках, що пов'язані з такими якостями, як:

- аналітичність (оцінювання проблеми з різних сторін та визначення причин тощо);
- свідомість (відповідальність за результати мисленнєвої діяльності та постійне прагнення до самовдосконалення);
- обґрунтованість (доказовість та чіткість критеріїв);
- гнучкість (розуміння змінних умов);
- об'єктивність (вміння об'єктивно відрізняти думки від фактів) [77].

Узагальнюючи наведені вище визначення Л. Ямщикова прийшла до висновку, що універсальна оцінка рівня критичного стилю мислення здебільшого буде опиратися на такі вміння, як:

- оцінювати події (твердження, вчинки, факти тощо);
- робити свідомий вибір;
- аргументувати;
- формулювати доречні запитання;
- розрізняти факти від думок;
- знаходити нові рішення;
- визначати критерії для аналізу;
- знаходити докази на підтримку припущень;
- будувати логічні зв'язки [77].

Таким чином, з позиції дослідниці оцінка розвитку критичного стилю мислення особистості може бути зведена до оцінки динаміки розвитку визначених навичок.

2.2 Методика вивчення психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти

Здійснений теоретичний аналіз психологічних механізмів розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти дозволив визначити показники його розвитку, зокрема:

- інтелектуально-особистісний;
- інтелектуально-емоційний;
- інтелектуально-когнітивний.

Інтелектуально-особистісний показник визначається:

- здатністю до критичності та гнучкості мислення;
- здатністю до аналітичності мислення (аналітичні здібності);
- здатністю до прагматичності мислення (прагматичні здібності);
- здатністю до практичності мислення (практичні навички).

Інтелектуально-емоційний показник визначається:

- усвідомленням особистістю власних емоцій та думок;
- розумінням особистістю емоцій та думок інших;
- здатністю до інтелектуальної/емоційної стриманості;
- здатністю до самоконтролю/саморегуляції власних емоцій та думок інших.

Інтелектуально-когнітивний показник визначається:

- самостійністю/несамостійністю мислення;
- імпульсивністю/рефлексивністю мислення;
- гнучкістю/ригідністю мислення;
- критичністю/некритичністю мислення.

Для вивчення показників розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти підібрано психодіагностичний комплекс, зокрема:

- методика «Визначення загальних інтелектуальних здібностей» (Р. Вандерлік);

- авторський опитувальник «Особливості критичного мислення педагогів»;
- авторський опитувальник «Визначення здатності до критичного мислення педагогів»;
- методика «Дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту» (В. Зарицька);
- методика «Вивчення показників когнітивного стилю мислення» (Г. Соломіна);
- методика «Визначення стилю мислення» (А. Харрісон та Р. Бремсон).

Дослідження проводилося на базі Липненського ліцею Любарської селищної ради Житомирської області. У дослідженні взяли участь 30 респондентів.

Для дослідження інтелектуально-особистісного показника обрано:

- методику «Визначення загальних інтелектуальних здібностей» (Р. Вандерлік);
- авторський опитувальник «Особливості критичного мислення педагогів»;
- авторський опитувальник «Визначення здатності до критичного мислення педагогів»;

На першому етапі обрано методику «Визначення загальних інтелектуальних здібностей» (Р. Вандерлік). Метою даної методики є вивчення загального рівня інтелектуальних здібностей педагогів, зокрема: здатності до критичності та гнучкості мислення; здатності до аналітичності мислення (аналітичні здібності); здатності до прагматичності мислення (прагматичні здібності); здатності до практичності мислення (практичні навички).

У ході дослідження експериментатор пропонує учаснику тестування відповідну інструкцію та тестові матеріали для визначення інтегрального рівня інтелектуальних здібностей. Досліджуваному необхідно ознайомитись

із необхідними тестовими матеріалами. Після цього експериментатор дає сигнал до виконання тесту. Аналіз результатів передбачає зіставлення правильно розв'язаних завдань з шкалою їх рівнів.

Результати методики відображено на рисунку 2.1.

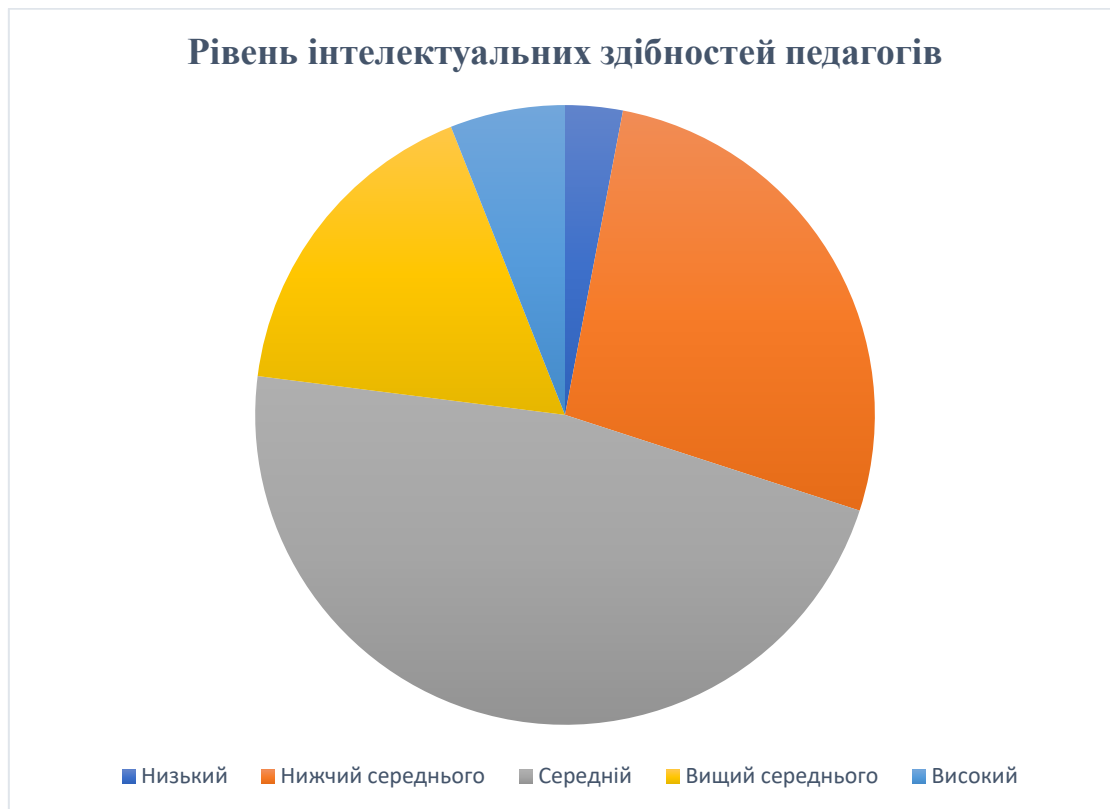

Рисунок 2.1 – Результати за методикою «Визначення загальних інтелектуальних здібностей»

За результатами методики отримано такі показники:

- низький рівень інтелектуальних здібностей – 3.3% ;
- рівень нижчий середнього інтелектуальних здібностей – 26.7%;
- середній рівень інтелектуальних здібностей – 46.7%;
- рівень вищий середнього інтелектуальних здібностей – 16.7%;
- високий рівень інтелектуальних здібностей – 6.6%.

Педагоги закладів освіти з високим рівнем характеризуються розвинутими інтелектуальними здібностями та здатністю до критичності та гнучкості мислення; до аналітичності мислення (аналітичні здібності); до прагматичності мислення (прагматичні здібності); до практичності мислення (практичні навички).

На наступному етапі обрано авторський опитувальник «Особливості критичного мислення педагогів». Метою опитувальника було вивчити здатність до критичного мислення педагогів. Опитувальник містить 20 питань, на кожне з яких необхідно дати відповідь «так», «частково» або «ні». Відповіді на питання оцінюються за відповідною кількістю балів: відповідь «так» – 2 бали; «частково» – 1 бал; відповідь «ні» – 0 балів.

Результати опитувальника зображені на рисунку 2.2.

Рисунок 2.2 – Результати за опитувальником «Особливості критичного мислення педагогів»

За результатами опитувальника отримано такі показники:

- низький рівень критичного мислення – 30.0% ;
- середній рівень критичного мислення – 56.7%;
- високий рівень критичного мислення – 13.3%.

Інтерпретація результатів опитувальника подана нижче:

- менше 16 балів – ваше вміння мислити критично проявляється дуже слабо, вам необхідно збирати якомога більше інформації та керуватись не лише власною думкою, а й переконливими аргументами, розвиваючи при цьому вміння критичного мислення;

- від 16-27 балів – критичне мислення, безперечно, притаманне вам, проте необхідно регулярно удосконалювати свої навички використання критичного мислення з метою їх постійної корекції;

- більше 27 балів – майстерність критичного мислення вже впевнено застосовується вами, ви наділені здатністю до аналізу, порівняння, оцінки інформації, яка спрямована на розв'язання проблемних завдань, ця якість дуже цінна та допомагає вам у житті, важливо не зупинятися на досягнутому та працювати над самовдосконаленням мислення.

На наступному етапі обрано авторський опитувальник «Визначення здатності до критичного мислення педагогів». Метою даного опитувальника було вивчити рівень здатності критичного мислення педагогів. Опитувальник містить 15 питань на кожне з яких необхідно дати відповідь «так» або «ні». Опитуваному необхідно відповідати на запитання швидко та правдиво. Відповіді оцінюються за відповідною кількістю балів: відповідь «так» – 1 бал; відповідь «ні» – 0 балів. Бланк опитувальника поданий нижче.

Інтерпретація результатів опитувальника подана нижче:

- 0-6 – балів свідчить про низький рівень розвитку критичного мислення у педагогів. У таких фахівців слабо розвинене критичне мислення. Таким фахівцям варто почати із самоаналізу власної професійної діяльності. Рекомендація: таким фахівцям необхідно замислитися та почати розвивати навички критичного мислення.

- 6-11 – балів свідчить про середній рівень розвитку критичного мислення у педагогів. Таким фахівцям властиве критичне мислення. Часто вони шукають свої слабкі сторони і намагаються працювати над собою. Рекомендація: не зупиняйтеся на досягнутому та постійно розвивайте

критичне мислення, що у подальшому певною мірою допоможе Вам у професійній діяльності.

- 12-15 – балів свідчить про високий рівень розвитку критичного мислення у педагогів. Такі фахівці майстерно володіють критичним мисленням. Вони систематично здійснюють самоаналіз професійної діяльності та прагнуть до саморозвитку. Рекомендація: таким фахівцям важливо підтримувати та стимулювати наявний високий рівень розвитку критичного мислення, що сприятиме самовдосконаленню їх мислення у професійній діяльності.

Результати опитувальника зображені на рисунку 2.3.

Рисунок 2.3 – Результати за опитувальником «Визначення здатності до критичного мислення педагогів»

За результатами опитувальника отримано такі показники:

- низький рівень критичного мислення – 26.7% ;
- середній рівень критичного мислення – 60.0%;
- високий рівень критичного мислення – 13.3%.

Для дослідження інтелектуально-емоційного компонента обрано методику «Дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту» (В. Зарицька).

Запропонована методика дозволить визначити рівень розвитку окремих складових емоційного інтелекту, що включені в структуру емоційного інтелекту, а саме:

- розуміння особистістю власних емоцій;
- самоконтроль та саморегуляція емоцій;
- розуміння емоцій інших;
- використання емоцій у діяльності та спілкуванні.

Дана методика дозволить оцінити рівень емоційного інтелекту педагогів за чотирма компонентами емоційного інтелекту. Для того, щоб визначити рівень розвитку компонентів емоційного інтелекту, респонденту необхідно дати відповідь на один із чотирьох варіантів відповіді: «майже завжди»/«часто»/«частково»/«майже ніколи». Респондент дає відповідь на 76 суджень.

Відповіді оцінюються за допомогою ключа:

- відповідь «майже завжди» оцінюється в 4 бали високий рівень;
- відповідь «часто» оцінюється в 3 бали достатній рівень;
- відповідь «частково» оцінюється у 2 бали середній рівень;
- відповідь «майже ніколи» оцінюється в 1 бал- низький рівень.

За результатами опитувальника отримано такі показники:

- низький рівень емоційного інтелекту – 26.7% ;
- середній рівень емоційного інтелекту – 43.3%;
- достатній рівень емоційного інтелекту – 16.7%;
- високий рівень емоційного інтелекту – 13.3%.

Педагоги з високим рівнем інтелекту характеризуються: усвідомленням власних емоцій та думок; розумінням емоцій та думок інших; здатністю до інтелектуальної/емоційної стриманості; здатністю до самоконтролю/саморегуляції власних емоцій та думок інших.

Результати методики відображені на рисунку 2.4.

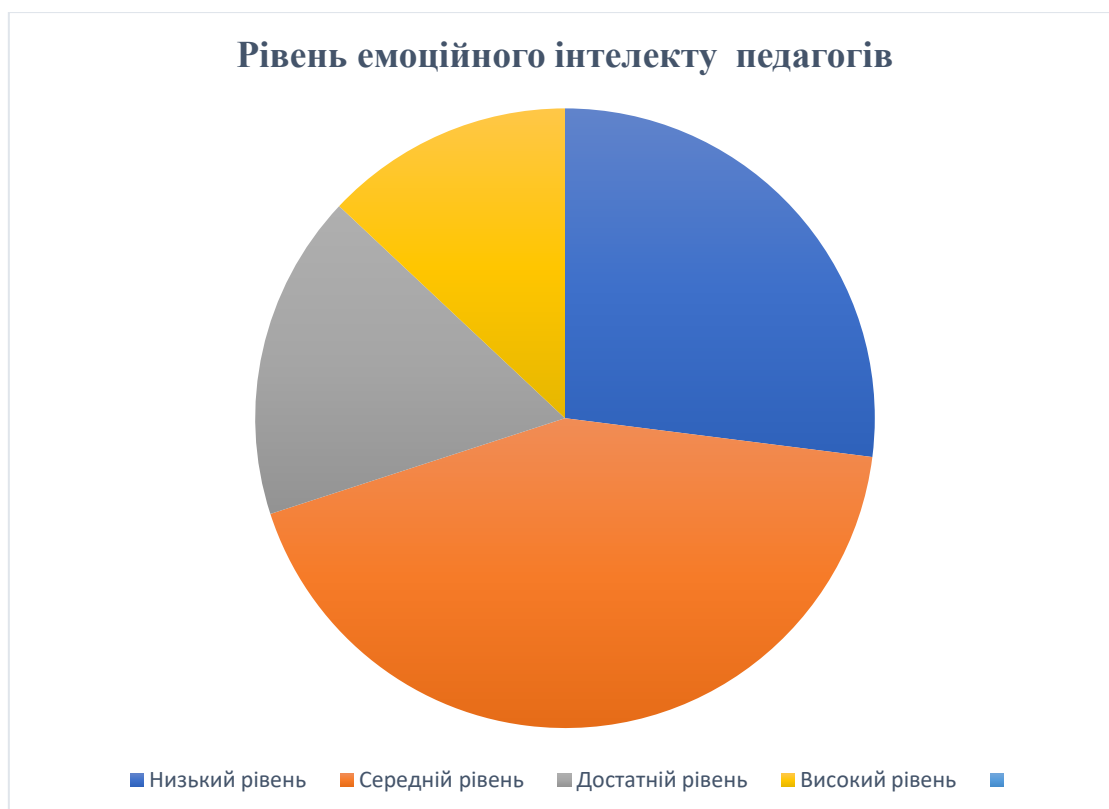

Рисунок 2.4 – Результати методикою «Дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту»

Проведене дослідження дозволило констатувати середній рівень розвитку емоційного інтелекту педагогів, що спрямовує у подальшому розробку психологічного супроводу щодо поліпшення його розвитку.

Для дослідження інтелектуально-когнітивного показника обрано:

- методикою «Вивчення показників когнітивного стилю мислення» (Г. Соломіна);
- методикою «Визначення стилю мислення» (А. Харрісон та Р. Бремсон).

На етапі вивчення інтелектуально-когнітивного показника обрано методикою «Вивчення показників когнітивного стилю мислення» (Г. Соломіна). Метою даної методики є оцінка когнітивного стилю мислення педагогів. Дана методика направлена на дослідження когнітивного стилю мислення педагогів. Учасникам пропонується обрати відповідну характеристику та оцінити балами від 0-6.

Характеристики для визначення когнітивного стилю мислення педагогів визначаються:

- умінням приймати самостійне рішення та брати відповідальність;
- уміння знаходити всі альтернативи до ефективного прийняття рішення;
- здатністю знаходити підходи для вирішення завдань у змінних умовах;
- багатоваріативне оцінювання будь-якого явища чи особистість;
- сприйнятливість до нестандартних фактів;
- швидка оцінка ситуації, опираючись на її багатоаспектність;
- гнучкість та креативність свободи мислення;
- здатність запам'ятовувати специфічні деталі.

Опрацювання результатів здійснюється таким чином: дослідник підраховує загальну кількість балів, та визначає, чим вищий результат, тим вищий розвиток когнітивного стилю мислення педагогів.

Результати методики відображені на рисунку 2.5.

Рисунок 2.5 – Результати за методикою «Вивчення показників когнітивного стилю мислення»

- низький рівень (30.0%) когнітивного стилю мислення педагогів характеризується низькою здатністю приймати самостійні рішення та зважувати на всі альтернативи; низьким рівнем сприйнятливості та відсутність свободи мислення;

- середній рівень (56.7%) когнітивного стилю мислення педагогів, характеризується середніми вміннями приймати самостійні рішення та зважувати на всі альтернативи всі факти; середнім рівнем сприйнятливості та епізодичним проявом свободи мислення;

- високий рівень (13.3%) когнітивного стилю мислення педагогів, характеризується високим рівнем сприйнятливості; високим рівнем оцінки ситуації та високим проявом свободи мислення.

На наступному етапі вивчення інтелектуально-когнітивного показника обрано методика «Визначення стилю мислення» (А. Харрісон та Р. Бремсон). Стиль мислення педагога являється системою індивідуально-інтелектуальних механізмів та стратегій які особистість обирає схилиючись на свою систему цінностей та мотивації. У даній методиці запропоновано вісім тверджень, до яких потрібно обрати із запропонованих варіантів відповідей саме ту, яка є більш притаманна учаснику опитування.

Відповідно дана методика визначає п'ять стилів мислення охарактеризуємо кожен з них.

Синтетичний стиль мислення характеризується:

- чутливістю до суперечностей та підвищеним інтересом до парадоксів або конфліктів ідей;

- негативним ставляться до шаблонів та до загальноприйнятих ідей;

- схильністю зосереджуватися на негативних обставинах;

- відчуттям нового, гостротою погляду та креативністю.

Ідеалістичний стиль мислення характеризується:

- схильністю до інтуїтивних, глобальних оцінок та не схильністю до детального аналізу проблем;

- підвищеним інтересом до цілей, цінностей, потреб, мотивів поведінки;

- врахуванням у своїх рішеннях суб'єктивних та соціальних факторів;
- відкритістю, доброзичливістю та допомагають іншим;
- пишаються своїми ідеалами, моральними нормами та критеріями оцінки діяльності.

Прагматичний стиль мислення характеризується:

- орієнтованістю на особистий досвід в оцінці достовірності або хибності рішень;
- спрямованістю на експериментування;
- пошуком додаткових ресурсів та резервів;
- перевагою тактичного мислення у когнітивній сфері;
- гнучкістю, адаптивністю, комунікабельністю та емпатійністю;
- прагненням викликати симпатію до себе.

Аналітичний стиль мислення характеризується:

- методичністю, логічністю та ретельністю при вирішенні проблем;
- ефективним прийняттям рішень та розробленням детального плану;
- не сприйняттям хаосу та прагнуть бачити світ раціональним, упорядкованим і передбачуваним;
- прагненням до досконалості та завершеності;
- компетентністю та освіченістю.

Реалістичний стиль мислення характеризується:

- практичними вміннями;
- підвищеною увагою до ресурсів та розумінням їхньої обмеженості;
- конкретністю та корекцією ситуації для досягнення певного результату;
- дисциплінованістю та намаганням вести справи безпомилково уникаючи при цьому непередбачуваних змін;
- прагненням до бездоганності.

За результатами опитування дослідник допомогою ключа підраховується кількість балів за відповідною шкалою. Перевага надається тому стилю мислення, що набрав більше балів.

Результати методики відображено на рисунку 2.6.

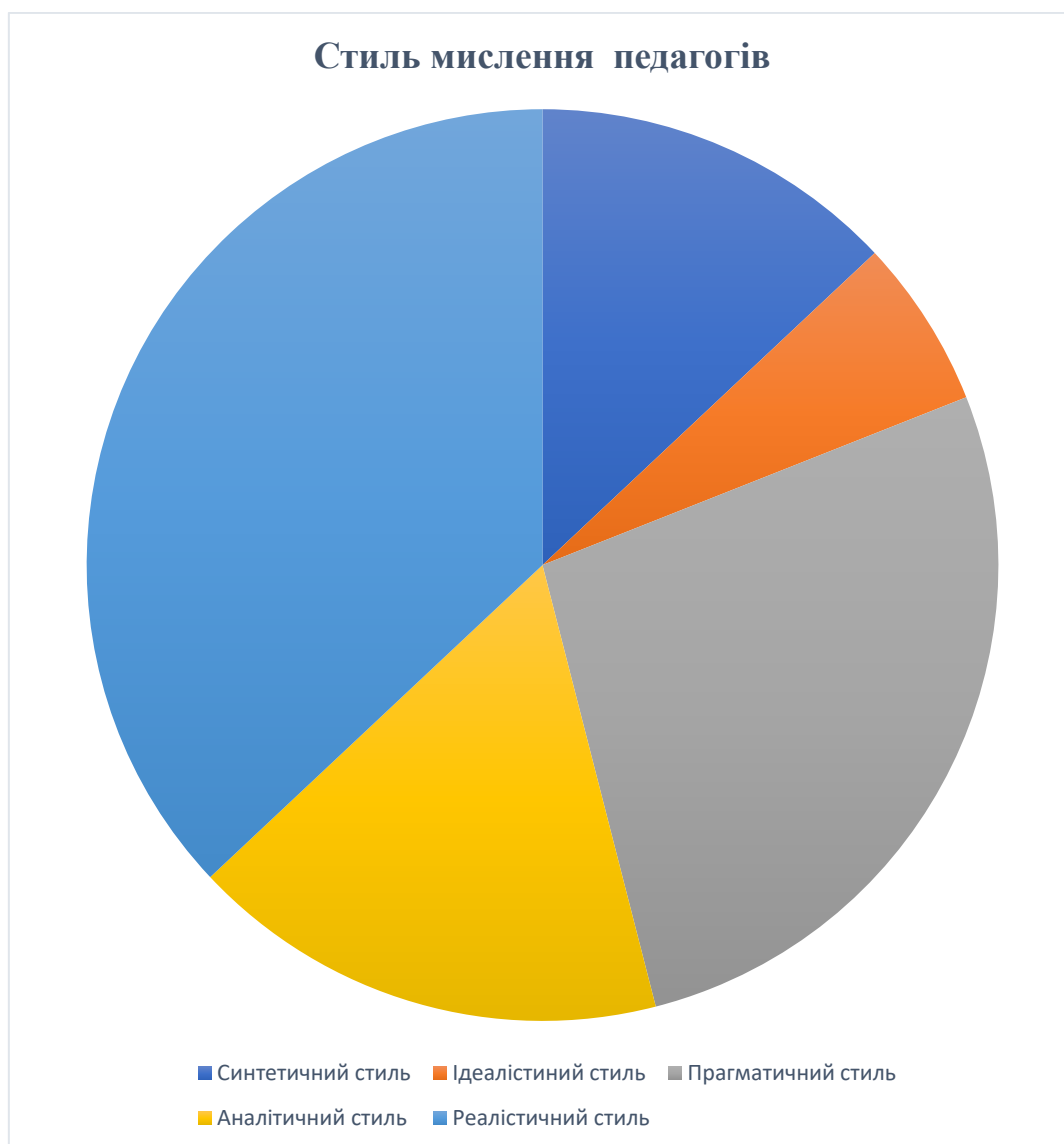

Рисунок 2.6 – Результати за методикою методикою «Визначення стилю мислення»

За результатами методики отримано такі показники:

- синтетичний стиль мислення – 13.3 % ;
- ідеалістичний стиль мислення – 6.6. %;
- прагматичний стиль мислення – 26.7 %;
- аналітичний стиль мислення – 16.7%;
- реалістичний стиль мислення – 36.7 %.

За результатами дослідження у педагогів закладів освіти переважає реалістичний стиль мислення.

За розробленими показниками визначено рівні розвитку критичного стилю мислення педагогів. Обґрунтуємо кожен з них.

Низький рівень критичного мислення педагогів визначається такими показниками:

- фрагментарною здатністю до критичності, аналітичності, прагматичності та практичності мислення;
- фрагментарною здатністю до розумінням особистістю емоцій та думок інших.

Середній рівень критичного мислення педагогів визначається такими показниками:

- наявністю здатності до критичності, гнучкості, аналітичності, прагматичності, практичності мислення;
- розумінням особистістю емоцій та думок інших;
- здатністю до інтелектуальної/емоційної стриманості та часткового самоконтролю/саморегуляції власних емоцій та думок інших.

Високий рівень критичного мислення педагогів визначається такими показниками:

- високий рівнем усвідомлення й здатності до критичності та гнучкості мислення;
- здатністю до аналітичності, прагматичності та практичності мислення;
- проявляється високим рівнем усвідомлення й розумінням особистістю емоцій та думок інших;
- здатністю до інтелектуальної/емоційної стриманості та самоконтролю/саморегуляції власних емоцій та думок інших.

2.3 Технологія розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти

Критичний стиль мислення, з позиції С. Терно, являється науковим мисленням, зміст якого полягає в погоджені ретельно обміркованих й зважених рішень стосовно до будь-якого твердження [52; 56].

До основних характеристик критичного стилю мислення дослідник відносить такі вміння:

- робити логічні умовиводи;
- ухвалювати обґрунтовані рішення;
- давати оцінку отриманій інформації та спрямовуватися на результат [52; 56].

Розглядаючи проблему формування критичного стилю мислення науковець представив власну методику, суть якої полягала в реалізації «проблемних задач» в освітній процес. Завданням суб'єкта є сприйняти, осмислити навчальний матеріал та сформувані вміння вчитися самостійно. Дослідник зауважує, що метакогнітивні процеси репрезентують способи набуття думок, а не самі думки [52; 56].

До таких способів автор відносить:

- резюмування (узагальнення, виокремлення ключових ідей);
- уточнення (конкретизація, підтвердження думки конкретними прикладами або ілюстраціями);
- схематизацію (структурування інформації у відповідні схеми);
- організацію (надання матеріалу відповідного змісту) [52; 56].

Науковці визначають три стадії розвитку критичного стилю мислення, а саме: «виклик», «осмислення» та «рефлексія».

Перша стадія – «виклик» полягає в актуалізації наявних знань слухачів, зацікавленні темою, постановці мети та завдань. У ході заняття необхідно використовувати інтерактивні методи та форми навчання такі, як: розминка, асоціювання, мозковий штурм, розгадування кросвордів або ребусів. Метою є

визначити наявні знання слухачів із певної теми або проблематики, що стануть основою для засвоєння їх нових умінь та навичок. Важливо мотивувати слухачів до освітньої діяльності та спонукати до активної праці на занятті. Після того як визначена конкретна тема заняття, слухачам можна запропонувати визначити його цілі та план роботи для засвоєння конкретної теми [56].

Друга стадія – «осмислення», що передбачає роботу з новою інформацією та формування умінь працювати самостійно. Ця стадія полягає у сприйнятті та усвідомленні нового матеріалу, що дозволить простежити проблематику, знаходити відповіді на питання та робити висновки. Важливо використовувати методи та прийоми проблемного навчання: «читання з маркуванням», перехресна дискусія, використання проблемних запитань та «мозаїки проблем». Розвитку критичного стилю мислення сприятиме: продукування ідей, уміння працювати в парах, обмін думками, виокремлення тези, наведення аргументів, знаходження власних рішень проблем, уміння аналізувати наявний особистий досвід, уміння приймати обдумані рішення та робити висновки [56].

Третя стадія – «рефлексія» передбачає розмірковування. Слухачі повинні сформулювати власне ставлення до поставлених завдань на початку заняття. На даній стадії відбувається переосмислення особистих уявлень. Слухачам необхідно збагнути, який новий матеріал їм вдалося засвоїти та, чи змінив він їхні переконання до і після заняття. Відповідь обов'язково повинна бути підкріплена відповідними тезами та аргументами. Розвитку критичного стилю мислення сприятиме: узагальнення основних ідей, інтерпретація визначених ідей, обмін думками, апробація цих ідей та їх оцінка [56].

Застосовуючи технологію розвитку критичного стилю мислення на курсах та заняттях, важливо використовувати інтерактивні методи і прийоми, що необхідні не тільки в навчанні, але й у житті. Зокрема, слухачів необхідно залучати до висловлення власних думок, поглядів щодо проблем, навчаючи їх приймати власні рішення.

Основними передумовами розвитку критичного стилю мислення є забезпечення позитивного мікроклімату, створення ситуацій успіху, заохочення слухачів до активного обговорення проблемних питань, що дасть змогу їх висловлювати власні думки та акумулювати власні ідеї, не зважаючи на критику.

Для професійної підготовки та професійної діяльності педагогів закладів освіти результативною є технологія розвитку критичного стилю мислення. В основу даної технології покладено методи та прийоми проблемного навчання.

Технологія розвитку критичного стилю мислення є спеціально створеною системою специфічних прийомів та методів, що сприяють самостійності фахівців у вирішенні нових практичних завдань, а не вирішення цих завдань за певним зразком. Важливо зазначити, що саме проблемність є невід'ємною частиною педагогічного процесу, а розвинутий критичний стиль мислення є невід'ємною складовою професійної діяльності педагогів закладів освіти [48].

Технологія розвитку критичного стилю мислення являється типом проблемного навчання в якому поєднуються самостійна та пошукова діяльність слухачів із засвоєнням ними готових висновків [30].

Технологія розвитку критичного стилю мислення передбачає створення проблемної ситуації, зокрема: спонукання слухачів до теоретичного пояснення явищ, фактів та зовнішньої невідповідності між ними.

Технологія розвитку критичного стилю мислення сприятиме:

- засвоєнню нових знань з використанням пошукової діяльності;
- використанню розбіжностей між досліджуваними фактами та наявними знаннями;
- поясненню фактів на основі відомих теорій;
- обґрунтуванню гіпотези на основі відомих теорій з подальшою її апробацією;
- знаходженню раціонального шляху вирішення проблеми, коли визначені умови та кінцева мета;

- знаходженню самостійного вирішення проблеми при конкретних умовах;

- використанню принципу об'єктивності та критичності.

Технологія розвитку критичного стилю мислення сприятиме формуванню таких умінь:

- визначення реальних та можливих проблем в освітньому процесі та у професійній педагогічній діяльності;

- пошуку можливостей застосування інтерактивних технологій навчання в освітньому процесі;

- пошуку можливих нових проблем професійної педагогічної діяльності;

- аналізу наявних проблемних ситуацій в освітньому процесі;

- уміння знаходити оригінальні способи вирішення проблемних ситуацій;

- формування критичного мислення та цінностей особистості до освітніх проблем;

- здатності до критичності та саморефлексії у професійній педагогічній діяльності [43].

Технологія розвитку критичного стилю мислення залежить від сукупності методів та складових, що властиві саме проблемному навчанню. Систематичне використання форм та методів проблемного навчання сприятиме розвитку критичного стилю мислення у педагогів закладів освіти.

Складовими технології розвитку критичного стилю мислення визначено:

- проблемну ситуацію – усвідомлене суб'єктом певної проблеми та знаходження шляхів її вирішення із застосуванням пошуку нових знань та способів дій;

- певна проблема – це проблемна ситуація, яку вирішують загальноприйнятих засобів (знань, умінь, досвіду);

- проблемне завдання – представляє собою певну проблему, що вирішується при конкретних умовах або параметрах [43].

Технологія розвитку критичного стилю мислення є цілеспрямованим, багатоаспектним та системним процесом. Дана технологія характеризується чіткою структурованістю, що дозволить фахівцям сформувавши власний стиль критичного мислення. Такий стиль мислення навчить їх аналізувати різноманітні проблеми та знаходити шляхи для їх вирішення в особистісній та професійній сферах життя. Впровадження даної технології сприятиме розвитку критичного стилю мислення та надасть їй можливість ефективно розв'язувати наявні проблеми у професійній діяльності.

Висновки до розділу

За результатами теоретичного наукового дослідження визначено показники розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти (інтелектуально-особистісний, інтелектуально-емоційний, інтелектуально-когнітивний) та рівні (високий, середній, низький).

За результатами емпіричного дослідження визначено середній рівень розвитку психологічних механізмів критичного стилю мислення педагогів закладів освіти та їх показників, зокрема: інтелектуально-особистісного, інтелектуально-емоційного та інтелектуально-когнітивного.

За результатами теоретико-емпіричного дослідження розроблено технологію розвитку критичного стилю мислення, що є спеціально створеною системою специфічних прийомів та методів проблемного навчання. Дана технологія сприятиме розвитку навичок критичного стилю мислення та надасть можливість педагогам ефективно розв'язувати наявні проблеми у професійній діяльності. Впровадження технології розвитку критичного стилю мислення сприятиме засвоєнню нових знань з використанням пошукової діяльності та знаходження раціонального шляху вирішення проблеми в конкретних умовах.

ВИСНОВКИ

Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до сутності поняття критичного стилю мислення та охарактеризовано його як складну інтегративну якість, що являє собою здатність до аналізу інформації з подальшим використанням одержаних результатів у стандартних/нестандартних проблемних ситуаціях, виробляючи при цьому, нові творчі підходи до організації освітнього процесу, приймаючи самостійні, аргументовані, продумані рішення.

Розкрито психологічні механізми критичного стилю мислення в інтелектуальній діяльності особистості, яке розглядається в контексті трьох схем (конкретизація, узагальнення і аналіз, синтез) та охарактеризовано структуру критичного стилю мислення (глибина мислення, самостійність, гнучкість, швидкість, стратегічність).

Визначено показники розвитку критичного стилю мислення педагогів закладів освіти (інтелектуально-особистісний, інтелектуально-емоційний, інтелектуально-когнітивний) та його рівні: високий, що характеризується високим рівнем усвідомлення й здатності до критичності та гнучкості мислення; здатністю до аналітичності, прагматичності та практичності мислення; проявляється високим рівнем усвідомлення й розумінням особистістю емоцій та думок інших; здатністю до інтелектуальної/емоційної стриманості та самоконтролю/саморегуляції власних емоцій та думок інших; середній, що характеризується наявністю здатності до критичності, гнучкості, аналітичності, прагматичності, практичності мислення; розумінням особистістю емоцій та думок інших; здатністю до інтелектуальної/емоційної стриманості та часткового самоконтролю/саморегуляції власних емоцій та думок інших; низький, що характеризується фрагментарною здатністю до критичності, аналітичності, прагматичності та практичності мислення;

фрагментарною здатністю до розумінням особистістю емоцій та думок інших.

За результатами емпіричного дослідження визначено середній рівень розвитку психологічних механізмів критичного стилю мислення педагогів закладів освіти та їх показників, зокрема: інтелектуально-особистісного, інтелектуально-емоційного, інтелектуально-когнітивного.

Обґрунтовано технологію розвитку критичного стилю мислення, що являє собою цілеспрямований, багатоаспектний, системний процес та характеризується чіткою структурованістю. Технологія розвитку критичного стилю мислення забезпечить: засвоєння нових знань з використанням пошукової діяльності; пояснення фактів на основі відомих теорій та обґрунтування гіпотези з подальшою її апробацією; знаходження раціонального шляху та самостійного вирішення проблеми в конкретних умовах. Впровадження даної технології сприятиме розвитку навичок критичного стилю мислення педагогів та надасть їм можливість аналізувати, розв'язувати наявні проблеми та знаходити шляхи задля їх вирішення в особистісній та професійній сферах життя.